

ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य आणि व्यक्तिमत्व यांचा अभ्यास

डॉ. प्रकाश बी. माणगावकर

मानसशास्त्र विभाग, श्रीमती. के.आर.पी कन्या महाविद्यालय, इस्लामपूर.

Corresponding Author - डॉ. प्रकाश बी. माणगावकर

DOI - 10.5281/zenodo.10939349

सारांश:

प्रस्तुत अभ्यासासाठी ग्रामीण व शहरी भागातील उच्च माध्यमिक गटातील मुलामुलींच्या मानसिक स्वास्थ्य आणि व्यक्तिमत्व यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. यासाठी ग्रामीण भागातील 25 विद्यार्थी व 25 विद्यार्थिनी व शहरी भागातील 25 विद्यार्थी व 25 विद्यार्थिनीची निवड करण्यात आली. अभ्यासासाठी एकूण 100 विद्यार्थ्यांचा सहभाग प्राप्त झाला. निष्कर्ष : ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यात महत्वपूर्ण फरक आढळून आला. ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य शहरी भागातील विद्यार्थ्यांपेक्षा चांगले दिसून आले. ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वात महत्वपूर्ण फरक आढळून आला नाही.

प्रस्तावना:

आधुनिक युगाला चिंतेचे युग म्हणतात याचे प्रमुख कारण म्हणजे आधुनिक युगात बहुसंख्य लोक वेगवेगळ्या समस्यांनी चिंताग्रस्त झालेले आहेत. प्रचंड स्पर्धेमुळे लोकांच्या दैनंदिन जीवनातील ताणाचे प्रमाण वाढत आहे. विद्यार्थ्यांना या स्पर्धेच्या काळात टिकून राहण्यासाठी विविध प्रकारच्या मानसिक समस्यांना तोंड द्यावे लागते आणि त्याचाच परिणाम म्हणजे त्यांचे मानसिक स्वास्थ्य बिघडून काही वेळा त्यांना शैक्षणिक अपयश येते. यामुळे आत्महत्या करणे, व्यसनाधीनता, गुन्हेगारी वर्तन यासारख्या

समस्यामुळेही विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य खालावत आहे. बेरोजगारीच्या समस्या, आधुनिक रोगराईच्या समस्या, भ्रष्टाचार, दहशतवाद वगैरे यासारख्या समस्यांनी प्रत्येक व्यक्तीचे शारीरिक, मानसिक आरोग्य धोक्यात आलेले आहे. “व्यक्तीचा समतोल व एकात्म विकास म्हणजे मानसिक आरोग्य होय. “मानसिक आरोग्य हा आरोग्याचा महत्वाचा घटक आहे, ज्यात समतोल व एकात्मता आहे.” आरोग्य हा एक विश्वास आहे आणि ते एक नैसर्गिक वैशिष्ट्य आहे.

मानवी जीवनात आपल्याला अनेक व्यक्ती भेटतात त्यातील प्रत्येक व्यक्ती तिच्यामध्ये

असलेल्या गुणवैशिष्ट्यामुळे भिन्न जाणवते. प्रत्येक व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व तिच्यातील व्यक्तिमत्वाशी निगडित असते. व्यक्तिमत्व हा शब्दप्रयोग लॅटीन भाषेतील Persona या शब्दापासून आलेला आहे. Persona या शब्दाचा अर्थ मुखवटा असा होतो. ग्रीक लोक नाटकात काम करताना मुखवटा लावून वेगवेगळ्या भूमिका करत व त्यातूनच अनेक प्रकारच्या व्यक्तिमत्वाचे दर्शन घडवून आणत. त्यातून रोमन लोकांनी Persona या शब्दाला व्यक्ती कशी दिसते? हा अर्थ दिला व त्यातूनच Personality हा शब्द प्रचलित झाला. म्हणूनच व्यक्तीच्या शारीरिक घडणी बरोबर तिच्या मानसिक घडणीचाही व्यक्तिमत्वात समावेश होतो.

1937 साली झालेल्या परिषदेपासून ऑलपोर्ट या शास्त्रज्ञाकडून व्यक्तिमत्व या संज्ञेला व्यापक अर्थ देण्याचे प्रयत्न सुरू झाले. समाजातील प्रत्येक व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व हे भिन्न असते. उंचपुरा, दणकट, गोरापान, रूबाबदार वगैरे विशेषणांनी त्याचे वर्णन केले जाते. एकूण बाह्य स्वरूपावरून व्यक्तिमत्वाचे वर्णन केलेले दिसते. परंतू हे व्यक्तिमत्वाचे मर्यादित वर्णन झाले. चाचपडत बोलणे, निस्तेज चेहरा, शरीर आकाराने लहान व्यक्ती, पाहिल्यावर याला व्यक्तिमत्व नाही असे आपण म्हणतो. प्रत्येक व्यक्तीला व्यक्तिमत्व असते परंतु त्यातील काही व्यक्तींचे व्यक्तिमत्व अनाकर्षक असते. व्यक्तिमत्व म्हणजे अनेक गुणधर्मांचे एकत्रीकरण होय.

मानसिक स्वास्थ्य:

“मानसिक अनारोग्याचा अभाव उत्पादकता, धनात्मक अभिवृत्ती आणि समायोजनाची तयारी या गुणांनी युक्त असे वर्तन म्हणजे मानसिक स्वास्थ्य होय.” निरोगी असणे म्हणजे काय? अनारोग्य नसणे म्हणजेच निरोगी असणे हा एकमेव निकष असला तरी तो महत्त्वाचा आहे. धनात्मक अभिवृत्ती हाही एक भाग महत्त्वाचा आहे. सकारात्मक विचार अभिवृत्ती यामुळे निश्चितच काही प्रमाणात स्वास्थ्यता मिळू शकते. व्यक्तीच्या इतरांबरोबर सुसंवाद करता येण्याची, सहसंबंध प्रस्थापित करण्याची, सामाजिक परिस्थितीत बदलामध्ये विधायकरित्या योगदान करण्याची क्षमता म्हणजे मानसिक स्वास्थ्य होय. मानसिक स्वास्थ्य म्हणजे केवळ रोगाचा अभाव नसून शारीरिक मानसिक व सामाजिकदृष्ट्या स्वास्थ्य असणारी अवस्था होय. काही जण शरिराने अगदी धडधाकट असतात पण मनाने मात्र खूप हळवे संवेदनशील असतात. मानसिक स्वास्थ्य ही संकल्पना अधिक व्यापक असून त्यात शरीर व मन दोघांच्या आरोग्याचा समावेश आहे.

मानसिक आरोग्य व मानसिक स्वास्थ्य या संकल्पना समान नसून भिन्न आहेत. मानसिक स्वास्थाचे मुख्य उद्दिष्ट मानसिक आरोग्य मिळवणे हे आहे याचा अर्थ मानसिक आरोग्य हे साध्य तर मानसिक स्वास्थ्य हे साधन होय. मानसिक स्वास्थ्य हे समायोजनाचे प्रतिक मानले जाते. उदा-अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीमध्ये अडचणींना तोंड देत समर्थपणे नोकरी करित शिक्षण घेणारा मुलगा

बोर्डाच्या परिक्षेत मेरीट लिस्टमध्ये येतो .याचा अर्थ त्याच्यामध्ये पुरेपुर मानसिक स्वास्थ्य आहे.

मानसिक स्वास्थाची गरज:

मानसिक स्वास्थाचा संबंध हा संपुर्ण विकासाशी आहे .जर मानसिक आरोग्य चांगले असेल तरच व्यक्ती जीवनात प्रगती करू शकते व अनेक ओढावुन घेतलेले विकार आपण टाळू शकतो .सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी मानसिक स्वास्थ्य चांगले असणे आवश्यक आहे. मनाचा आणि शरिराचा अतुट असा संबंध आहे .दोन्ही परस्परावलंबी आहेत .दोन्हीतले नाते जोपर्यंत परस्परपुरक असते तो पर्यंत व्यक्ती चे स्वास्थ्य निरोगी राहू शकते .दोघातले नाते बिघडू लागले की मानसिक अस्वास्थाला सुरुवात होते.

व्यक्तिमत्व:

बॅरनच्या मते, “व्यक्तिमत्व म्हणजे इतरांपासून असलेल्या वेगवेगळ्या स्पष्ट होणाऱ्या व्यक्तीच्या ज्ञानात्मक ,क्रियात्मक ,भावात्मक व शारिरीक वैशिष्ट्यांचे संघटन होय.”

व्यक्तिमत्वाचे वर्गीकरण:

व्यक्तिमत्वाचे वर्गीकरण हे अनेक प्रकारे केले गेले.

- अ) शरीरबांध्यानुसार
- आ) शरीररचनेनुसार
- इ) वर्गतत्वानुसार
- ई) विशिष्ट स्वभाव वैशिष्ट्ये व विशिष्ट आजारपणावर आधारित व्यक्तिमत्वाचे प्रकार सांगितलेले आहेत.

वर्गतत्वानुसार व्यक्तिमत्वाचे प्रकार:

प्रत्येक व्यक्तीच्या प्रतिक्रिया या वेगवेगळ्या असतात .त्यांच्या वैशिष्ट्यपूर्ण प्रतिक्रियांच्या आधारे व्यक्तिमत्वाचे प्रकार सांगण्याचा प्रयत्न स्टर्न,रोशा,जेम्स व कार्ल युंग यांनी केले.

१.अंतर्मुखता:

अंतर्मुखी व्यक्ती स्वतःच्या कल्पनेत विचारांमध्ये रममाण असतात .या व्यक्ती शांत , इतरांपासून लांब राहणाऱ्या ,एकांतप्रिय अशा असतात.

२.बहिर्मुखता:

या व्यक्ती बोलक्या ,इतरांमध्ये मिसळणाऱ्या ,सभा-समारंभात भाग घेणाऱ्या , वास्तववादी विचार करणाऱ्या असतात .या व्यक्ती चंचल ,मनमिळावू असतात.

३.उभयमुखता:

दैनंदिन जीवनात आपण सभोवताली नजर टाकली तर पुर्णतः अंतर्मुखतेची ,बहिर्मुखतेची वैशिष्ट्ये असलेल्या व्यक्ती क्वचित दिसतात . सामान्यपणे दोन्ही गुणधर्म असलेल्या व्यक्तीच जास्त दिसतात .म्हणजेच काही गुणधर्म अंतर्मुखतेचे व काही गुणधर्म बहिर्मुखतेचे त्यांच्यामध्ये असतात त्यांना उभयमुखी असे म्हणतात.

संशोधनातील सक्रियात्मक व्याख्या:

“व्यक्ती आपल्या समायोजन क्षमतेनुसार जेव्हा आपले जीवन अधिकाधिक कार्यक्षम व यशस्वी करते त्याला मानसिक आरोग्य म्हणतात.”

“व्यक्तीची शरीररचना, वर्तन प्रकार, अभिरूची, अभिवृत्ती, क्षमता यांचे वैशिष्ट्यपूर्ण संघटन म्हणजे व्यक्तिमत्व होय.”

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:

1. ग्रामीण व शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यातील महत्वपूर्ण फरक अभ्यासणे.
2. ग्रामीण व शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वातील फरक अभ्यासणे.

अभ्यासाची व्याप्ती:

1. सांगली जिल्ह्यातील वाळवा तालुक्यातील आझाद विद्यालय व कनिष्ठ महाविद्यालय कासेगाव येथील विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचा समावेश केला.
2. ग्रामीण भागातील 50 विद्यार्थी व शहरी भागातील 50 विद्यार्थी एकूण 100 विद्यार्थी अभ्यासासाठी घेतलेले आहे.
3. सांगली जिल्ह्यातील कै. सौ. तानुबाई गणपतराव आरवडे कनिष्ठ

संशोधनाची गृहितके:

1. ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यात महत्वपूर्ण फरक आढळून येईल.
2. ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वात महत्वपूर्ण फरक आढळून येईल.

महाविद्यालयातील विद्यार्थी-विद्यार्थिनींचा समावेश केला.

संशोधनाची निवड पद्धती:

प्रस्तुत शोध निबंधात ग्रामीण भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील 25 विद्यार्थी व 25 विद्यार्थिनी तसेच शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील 25 विद्यार्थी व 25 विद्यार्थिनीं असे एकूण 100 विद्यार्थ्यांचा समावेश नमुन्यात करण्यात आला. नमुना निवड सोईस्कर नमुना निवड पद्धतीने करण्यात आली.

संशोधन साहित्यः

Group Statistics							
	भाग	एकूण	मध्यमान	प्रमाण विचलन	मुक्ती प्रमाण संख्या	टी(t) मूल्य	सार्थकता पातळी
मानसिक स्वास्थ्य	ग्रामीण	50	129.16	11.59	98	2.14	0.05
	शहरी	50	122.20	20.50			

1. मिथिला मानसिक स्वास्थ्य चाचणी - मानसिक स्वास्थ्य चे मापन करण्यासाठी मिथिला मानसिक स्वास्थ्य चाचणी वापरण्यात आली, यामध्ये एकूण 50 विधाने आहेत त्यामध्ये बिल्कुल सत्य, सत्य, अनिश्चित, असत्य, बिल्कुल असत्य असे पाच पर्याय आहेत.

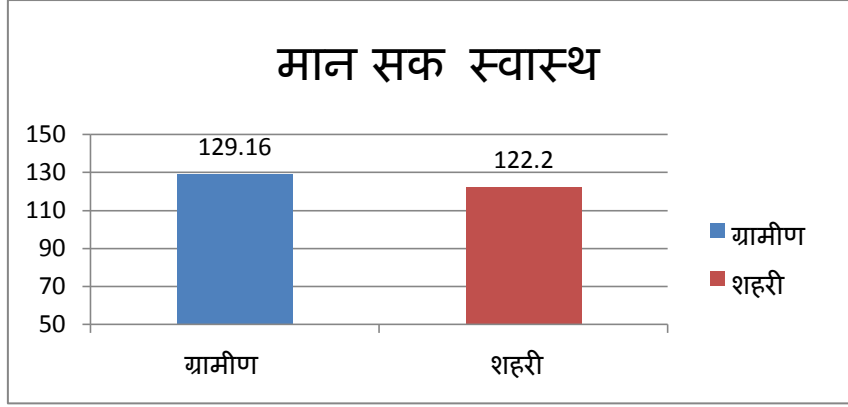
2. न्युमन-कोलस्टोड अंतर्मुखता-बहिर्मुखता चाचणी - व्यक्तिमत्व मापन करण्यासाठी न्युमन-कोलस्टोड यांची अंतर्मुखता-बहिर्मुखता चाचणी वापरण्यात आली. चाचणीत एकूण 50 विधाने आहेत. होय-नाही असे दोन पर्याय आहेत. दोन्हीपैकी एका पर्यायाला टीक करून घ्यावयाचे आहे.

संख्याशास्त्रीय विश्लेषणः

1. ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यात महत्वपूर्ण फरक आढळून येईल. वरील तक्त्या मध्ये ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा मानसिक स्वास्थ्याचा मध्यमान 129.16 व प्रमाण विचलन 11.59 तर शहरीभागातील विद्यार्थ्यांचा मानसिक स्वास्थ्याचा मध्यमान 122.20 व प्रमाण विचलन 20.50 असून यांचे गणनात्मक 't' मूल्य 2.14 इतके आलेले आहे. 't' मूल्य 0.05 या पातळीवर सार्थक आहे. म्हणून ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ

महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यात महत्वपूर्ण फरक आढळून आलेला आहे. आलेख क्र. 01 ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचे मानसिक आरोग्य दर्शवतो.

2. ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वात महत्वपूर्ण फरक आढळून येईल.

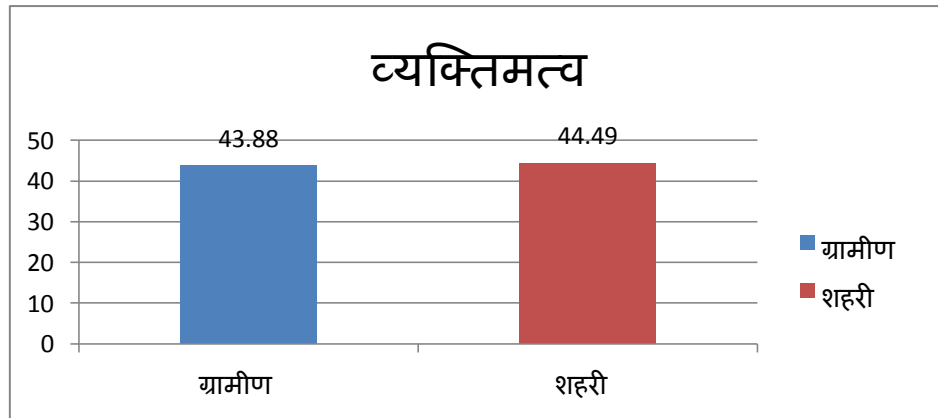

Group Statistics							
	भाग	एकूण	मध्यमान	प्रमाण विचलन	मुक्ती प्रमाण संख्या	टी मूल्य	सार्थकता पातळी
व्यक्तिमत्व	ग्रामीण	50	43.88	10.25	98	.95	सार्थक नाही
	शहरी	50	44.49	11.23			

वरील तक्त्या मध्ये ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा व्यक्तिमत्वाचा मध्यमान 43.88 व प्रमाण विचलन 10.25 तर शहरीभागातील विद्यार्थ्यांचा व्यक्तिमत्वाचा मध्यमान 44.49 व प्रमाण विचलन 11.23 असून यांचे गणनात्मक 't' मूल्य .95 इतके आले हे 't' मूल्य कोणत्याही पातळीवर सार्थक नाही. म्हणून ग्रामीण आणि शहरी

भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वात महत्वपूर्ण फरक आढळून आला नाही.

आलेख क्र. 02 ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व दर्शवतो.

निष्कर्ष:

1. ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यात महत्वपूर्ण फरक आढळून आला. ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य शहरी भागातील विद्यार्थ्यांपेक्षा चांगले दिसून आले.
2. ग्रामीण आणि शहरी भागातील कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्वात महत्वपूर्ण फरक आढळून आला नाही.

मर्यादा:

1. या शोधनिबंधातील प्रदत्त “ कै.सौ तानुबाई गणपतराव आरवाडे कनिष्ठ महाविद्यालय सांगली व आझाद विद्यालय व कनिष्ठ महाविद्यालय कासेगाव येथील घेण्यात आला आहे.
2. प्रस्तुत संशोधन केवळ उच्च माध्यमिक गटातील विद्यार्थ्यांवरच केलेले आहे.

संदर्भ:

1. डॉ . गोळवलकर शीला, डॉ. अभ्यंकर शोभना , प्रा . खेर तनुजा , सामाजिक मानसशास्त्र ,प्रोफिशन्ट पब्लिशिंग हाऊस पुणे, जानेवारी 2012.
2. दांडेकर रेणू , संवाद तरुणाईशी तरुण पिढीच्या पालकत्वाविषयी , तृतीयावृत्ती, मनोविकास प्रकाशन,2013.
3. प्रा . ईनामदार मुकंद , प्रा . गाडेकर केशव , डॉ . पाटील अनिता, सामाजिक मानसशास्त्र, डायमंड पब्लिकेशन ,पुणे. जून 2014.
4. प्रा . डॉ . निंबाळकर मोहन , प्रगत सामाजिक मानसशास्त्र , के . एस . पब्लिकेशन , पुणे , जुलै 2014.
5. डॉ . सोनटक्के सुनिल , प्रा . डॉ . जाधव के. एम. डॉ. भोसले उत्तमराव, प्रा . कुलकर्णी अनंत,सामान्य मानसशास्त्र , सन्द्रराज, पब्लिकेशन , सोलापूर , जून 2014.
6. गुजराथी उन्मेश , पालकनिती , प्रगती बुक्स प्रा.लि. पुणे 2015.
7. डॉ.एन. डी. मुंदडा आणि एस. खलाणे ‘मानसशास्त्राची मुलतत्वे’ अथर्व प्रकाशन. 2014.